

БОСҚИНЧИЛИК ЖИНОЯТИНИНГ ЖИНОЯТ-ҲУҚУҚИЙ ТАВСИФИ

Каримов Рустам Рахимжонович

ИИВ Академияси Магистратураси тингловчиси

Аннотация. Мазкур мақолада босқинчилик жиноятининг жиноят ҳуқуқий тавсифи ва жиноят таркиби таҳлил қилинган бўлиб, бу борада олимларнинг фикрлари ўрганилган.

Калит сўзлар: Босқинчилик, объект, жиноят субъекти, объектив томони, субъектив томони, предмет, қурол, шахс, зўрлик ишлатиб, талон-тарож.

Ғараз мақсадларда зўрлик ишлатиб содир этиладиган жиноятлар орасида босқинчилик ўзининг ижтимоий хавфлилиги даражаси юқорилиги билан ажралиб туради. Зўрлик ишлатиладиган жиноятлар эркаклар ўртасидаги ўлимнинг 14% ни ва аёллар ўртасидаги ўлимнинг 7% ни ташкил этади. Ушбу ташкилот томонидан шундай статистик маълумотлар келтирилган: ҳар дақиқада дунёда бир киши зўрлик ишлатиладиган жиноят қурбони бўлади, ҳар 40 секундда камида битта ўз жонига суиқасд қилиш жинояти содир бўларкан. Қуролли низолар ва тўқнашувлар сабабли ҳар соатда 35 та инсон ҳаётдан эрта кўз юмар экан. XX асрнинг ўзидаёқ урушлар 191 млн. кишининг ёстиғини қуритди. Ўлдирилган ҳар бир одамга 40 тадан оғир жароҳат олган киши тўғри келади. Сўнгги вақтда босқинчиликнинг ортиши ҳам кузатилмоқда. Масалан, Россияда барча содир этилган босқинчилик жиноятларини 100% деб олсак, шундан 72,5% ни олдиндан тил бириктирган ҳолда, уюшган гуруҳ томонидан, турар жой, омбор ёхуд бинога ноқонуний бостириб кириш орқали, қуролдан фойдаланиб, катта миқдордаги мулкни қўлга киритиш мақсадида содир этилган босқинчилик жиноятлари ташкил қилади, 75% ҳолатда жабрланувчига нисбатан шафқатсиз муносабатда бўлинади. Босқинчилик жинояти баъзан бошқа зўрлик ишлатиб содир этиладиган жиноятлар (одам ўлдириш, одам ўғирлаш) билан ҳам боғлиқ бўлиши мумкин.¹

Босқинчилик ўзганинг мол-мулкига қарши қаратилган энг хавфли жиноятлардан бири бўлиб, уни содир этганлик учун жавобгарлик ЖК 164-моддасида назарда тутилган. Босқинчиликнинг ижтимоий хавфлилигини юқорилиги, аввало, шу билан боғлиқки, бу жиноят натижасида ўзганинг мол-мулки эгаллаб олинаётганда жабрланувчиларнинг ҳаёти ёки соғлиғига ҳам зиён етказилади ёхуд бундай зиён етказилиши учун реал хавф вужудга келади².

¹ <http://www.utro.ru/news/20021003163119104000.shtml>

² *Рустамбаев М.Х.* Ўзбекистон Республикаси Жиноят ҳуқуқи курси. 4-т. ИЛМ-ЗИҲО нашриёт уйи, Т., 2011. Б. 17.

Е.А.Фролов бу ҳолларда жиноят-ҳуқуқий муҳофазани асосий, қўшимча ва факультатив объектларини ажратишни маслаҳат беради. Унинг таъкидлашича, қонун чиқарувчи қонун нормасини белгилаётганда, энг аввало, муҳофазага олиниши керак бўлган ижтимоий муносабатлар асосий объектдир. Асосий объект сифатида маълум жиноят содир этилганида деярли ҳамма ҳолда зарар етган ёки ҳақиқий хавф остида қолган ижтимоий муносабатлар тушунилади³, дейди. Биз таҳлил қилаётган босқинчилик жиноятининг объекти ҳақида юридик адабиётларда турли фикрлар билдирилган. Кўпчилик муаллифларнинг фикрларига кўра, босқинчилик икки объектли: ўзганинг мол-мулки, фуқароларнинг ҳаёти ёки соғлиғидир. Лекин айрим муаллифлар бу жиноятнинг икки объектли эканлигини рад этмаган ҳолда босқинчиликнинг асосий объекти ўзганинг мулки эканлигини тан олмайдилар. Шунингдек, А.П.Севрюковнинг таъкидлашича, босқинчиликнинг умумий объекти иқтисодиёт соҳасидаги ижтимоий муносабатлардир. Турдош объекти ўзганинг мулки. Бевосита объектлари эса: 1) ўзлаштирилган мол-мулк; 2) жабрланувчининг соғлиғи; 3) агар босқинчилик уй-жойга ғайриқонуний йўл билан кириб содир этилган бўлса, фуқаронинг турар жой дахлсизлиги каби конституциявий ҳуқуқидир⁴.

Биз бу фикрларга қўшила олмаймиз. Чунки, бунда муаллифлар босқинчилик жинояти таркибининг элементи бўлган субъектив томонини характерловчи белгилари – яъни, жиноятнинг мотиви ва мақсадини эътиборга олмаган. Ваҳоланки, кўпчилик мулкрий жиноятлар, жумладан, босқинчиликда мотив ва мақсад субъектив томоннинг зарурий белгиси ҳисобланади. Чунки босқинчи жабрланувчининг ҳаёти ёки соғлиғига тажовуз қилар экан, унинг энг авваламбор мақсади ўзганинг мулкни эгаллашга қаратилганлигидадир, яъни мулкни эгаллашдир. Мотиви эса ғараздир. Аммо айбдор ўз мақсадини амалга оширишда мулк эгаси ёки мулк учун жавобгар бўлган шахс ёхуд мулкни олишга тўсқинлик қилган ёки тўсқинлик қилиши мумкин бўлган шахслар асосий тўсиқ бўлиб қолади. Тажовузчи эса ушбу тўсиқни бартараф қилмасдан туриб, яъни мулк эгаси ёки мулкни қўриқловчи ёхуд мулкни олишга тўсқинлик қилган ёки тўсқинлик қилиши мумкин бўлган шахсларнинг қаршилигини енгмасдан туриб, ўз мақсадига эриша олмаслигини билади ва шунинг учун ҳам мулкни эгаллаш мақсадида биринчи навбатда уларнинг қаршилигини енгилуш учун ушбу шахсларнинг соғлиғига тажовуз қилади. Б.С. Никифоров босқинчилик жиноятининг асосий объекти ўзганинг мулкидир⁵, дейди. И.С.Сирота ҳам

---

³ Фролов Б.А. Объект уголовно-правовой охраны и его роль в организации борьбы с посягательствами на социалистическую собственность. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора юридический наук. Свердловск. 1971. стр. 25-26.

⁴ Севрюков А.П. Хищение имущества (криминологические и уголовно-правовые аспекты). –М.: Изд. «Экзамен», 2004. С. 143.

⁵ Никифоров Б.С. Объект преступления. Изд. “Юридическая литература” 1960. С. 56.

шундай фикрда бўлиб, босқинчиликнинг асосий объектини аниқлашда мулкни эгаллаш мақсадининг борлиги асос ҳисобланади⁶, дейди. М.Ҳ.Рустамбоев фикрича, босқинчиликнинг бевосита объекти ўзганинг молмулкни муҳофаза қилишни таъминловчи ижтимоий муносабатлар. Бевосита қўшимча объекти сифатида эса фуқароларнинг ҳаёти ёки соғлиғи хавфсизлигини таъминлашга қаратилган ижтимоий муносабатлар намоён бўлади⁷.

Биз ҳам бу муаллифларнинг фикрларига қўшилаемиз. Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, босқинчиликнинг объекти ўзганинг мулки ва жабрланувчининг соғлиғи, деган муаллифларнинг фикрига қўшилаемиз. Ўзганинг мулкни талон-торож қилишнинг предмети одамлар меҳнати натижасида яратилган, иқтисодий жиҳатдан фойдали, сотиш, сотиб олиш ва алмашув қийматига эга бўлган одамларнинг моддий ва маънавий эҳтиёжларини қондирадиган буюмлар, саноат ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари, шунингдек Ўзбекистон пули ва валюта қимматликлари ҳисобланади.

Моддий ва алмашув қийматига эга бўлмаган нарсалар ўз иқтисодий қийматини йўқотади ва бундай нарсаларни эгаллаб олиш талон-торож жинояти ҳисобланмайди, чунки бу нарсаларга инсон меҳнати билан яратилган моддий маънодаги нарсалар бўлмаганлиги сабабли, талон-торожнинг предмети бўла олмайди. Масалан: ёввойи ҳайвонлар, дарё-кўллардаги балиқларни ушлаш, ўрмондаги дарахтларни кесиш, ер ости бойликларини қазиб олиш. Буларни ғайриқонуний эгаллаб олиш фақат қонунда кўрсатилган ҳоллардагина жиноят, деб ҳисобланади.

Агарда хужжат, штамп ва печатлар ўзганинг мулкни талон-торож қилиш мақсадида ғайриқонуний эгалланган бўлса, айбланувчининг ҳаракатлари жиноятлар жами бўйича квалификация қилиниши лозим, яъни ЖК 227-моддаси ва ўзганинг мулкни талон-торож қилишга тайёргарлик кўриш (тегишли усулларга қараб) деб квалификация қилинади.

Юқоридагиларга мувофиқ, босқинчилик предмети – ўзганинг мол-мулки бўлиб, улар Ўзбекистон Республикаси пули, чет эл валютаси, қимматли қоғозлар (акция, облигация, вексел, чеклар, сертификатлар), ойлик йўл чипталари, метро ва телефон жетонлари, кўчар мулклар ва бошқа моддий қийматга эга бўлган нарсалар ҳисобланади. Кўчмас мулклар, бирон бир ўзгаришлар киритилмасдан фойдаланиш мумкин бўлмаган қоғозлар босқинчиликнинг предмети бўла олмайди⁸.

⁶ Сирота С.И. Преступления против социалистической собственности и борьба с ними. ВГУ. 1968. С. 73.

⁷ Рустамбаев М.Х. Ўзбекистон Республикаси Жиноят ҳуқуқи курси. 4-т. . ИЛМ-ЗИҲО нашриёт уйи, Т.2011. Б.17.

⁸ Зўрлик ишлатиб содир этиладиган талон-торож жиноятлари. Монография. Масъул муҳаррир: ю.ф.н., доц. М.Усмоналиев. – Т.: ТДЮИ нашриёти, 2011. 68 б.

Жиноят ҳуқуқига оид адабиётларда жиноятнинг объектив томонига қуйидагича тушунча берилган. «Жиноят қонуни билан қўрикланадиган объектга қарши қилинган ижтимоий хавфли ҳаракат ёки ҳаракатсизликнинг ташқи ҳолатини характерловчи белгилар жиноятнинг объектив томони деб айтилади»⁹. Ўзганинг мулкани босқинчилик, товламачилик, талончилик, ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилиш, фирибгарлик ва ўғриликни бир-биридан фарқлашда жиноят объектив томонининг характерловчи белгиларига таянилади. Бу жиноятлар объекти, субъекти, субъектив томонига кўра бир-биридан фарқ қилмайди. Шунга кўра босқинчиликнинг объектив томонини таҳлил қилмасдан туриб, қилмишни тўғри квалификация қилиб бўлмайди. ЎЗР ЖКнинг 164-моддаси 1-қисмида берилган босқинчилик тушунчасига кўра, жабрланувчининг ҳаёти ва соғлиги учун хавфли бўлган зўрлик очикдан-очик ёки жабрланувчига билдирмасдан ҳам содир қилиниши мумкин. Шунинг билан бирга юридик адабиётларда олимлар томонидан зўрлик ишлатиш, тажовуз қилишнинг таърифлари берилган, шу сабабдан улар турлича талқин қилинади. Олимлар орасида яна бошқа қарашлар ҳам мавжуд. А.А.Пинаев босқинчилик жиноятини асосий ва бевосита объекти жамоат хавфсизлигидир, қайсики босқинчилик ҳужуми меҳнаткашларнинг нормал меҳнат қилиш ва дам олиш шароитини бузиб, оз миқдорда бўлса ҳам мулк эгаси ва унинг шахсига зарар етказди,¹⁰ дейди. Б.С. Болотский ҳам бундай қарашни қўллаб-қувватлайди¹¹. А.А.Пинаев ўз фикрини шундай баён этади: «Амалиётда босқинчилик ҳужуми натижасида шахсга ҳам, мулкка ҳам ҳеч қандай зарар етказмайдиган ҳолатлари бўлиши мумкин: Масалан, айбдор қурол макетидан фойдаланиб жабрланувчининг арзимас қийматдаги мулкига эга бўлиш мақсадида ҳужум қилади», деб тушунтиради, биз бу фикрга ҳам қўшила олмаймиз, чунки жабрланувчи ҳужум қилувчининг қўлидаги қуролнинг макет эканлигини билмайди. Агар мулк эгаси тажовузчининг қўлидаги қуролнинг макети эканлигини билса, бундай ҳолатда умуман босқинчилик жиноят таркибининг элементлари бўлмайди. Ўзганинг мулкани эгаллаш мақсадида тажовузчининг очикдан-очик қилган бундай ҳаракатлари «талончилик» жинояти таркибини ташкил этганлиги учун бундай ҳаракат «талончилик» жинояти деб квалификация қилиниши лозим. Ҳужум қилиш тушунчаси жиноят ҳуқуқи назариясида босқинчилик жиноятининг энг мураккаб ва мунозарали белгиларидан бири ҳисобланади. Айни бир вақтда адабиётларда бу масалага етарли даражада эътибор қаратилмаган. Айрим муаллифлар ҳужум қилишга

⁹ Усмоналиев М. Жиноят ҳуқуқи. Умумий қисм. –Т.: «Янги аср авлоди», 2005. 165-бет.

¹⁰ Пинаев А.А. Уголовно-правовая борьба с хищениями. Харьков. 1975 стр. 47.

¹¹ Болотский Б.С., Кригер Г.П. Ответственность за разбой. М., «Юридическая литература» (рецензия) “Советская юстиция” №4. 1969., Б.31.

нисбатан умуман таъриф бермайдилар, бошқалари эса ҳужум қилиш билан зўрлик ўртасида фарқ йўқ, деган фикрни билдирганлар. Босқинчилик содир этишдаги ҳужум қонунга хилоф равишда очикдан-очик ёки яширин равишда тўсатдан жабрланувчига, яъни мулкдорга, мол-мулкка қонуний равишда эгаллик қилувчи мулк эгасига, шунингдек, талон-торож қилишга қаршилик кўрсатаётган бошқа учинчи шахсларга зўрлик ишлатиб ғайриқонуний таъсир кўрсатишда ифодаланади. ЎзР Жиноят кодексидаги ўқотар қуроллар, жанговар қурол-аслаҳалар, портловчи моддалар, кучли таъсир этувчи ва захарли моддалар ҳамда гиёҳвандлик воситаларини босқинчилик ҳужуми орқали талон-торож қилишини назарда тутувчи нормалар бошқача тарзда тузилган бўлиб, ўзгалар мулкни талон-торож қилиш жиноятлари туркумидан чиқарилган. Бу ўринда бундай мулкларни талон-торож қилиш мустақил жиноят сифатида эмас, балки талонторож жинояти содир этишнинг усули сифатидагина намоён бўлади. Чамаси, бу шундай ҳол билан боғлиқки, санаб ўтилган жиноятларнинг ижтимоий хавфлилик даражаси юқори эканлиги тегишли нарсаларнинг хусусий шахслар қўлига тушиб қолиши билан боғлиқ, бу эса, жамият хавфсизлиги ва аҳоли саломатлигига хавф туғдиради. Бундан ташқари юқорида номлари келтирилган нарсалар аҳоли ўртасида эркин муомиладан чиқарилгандир. Бу ҳақда М.Х.Рустамбоев қуйидагича фикрлайди: “Босқинчилик” ишлатиладиган зўрлик жабрланувчидан тортиб олинган молмулкни эгаллаш ёки ўзида сақлаб қолиш усули ҳисобланади. Босқинчиликни квалификация қилиш учун айбдор томонидан зўрликнинг мол-мулк эгаси ёки уни кўриқлаётган шахс ёхуд мулк тасарруфида бўлган шахс ёхуд ўзганинг мулкни эгаллашга тўсқинлик қилган шахсларга нисбатан ишлатилганлигининг аҳамияти йўқ. Ўзганинг мол-мулкни эгаллаш ёки сақлаб қолиш мақсадида зўрликнинг ишлатилиши жиноятнинг зарурий белгиси ҳисобланади. Агар зўрлик бошқа мақсадда, масалан, содир этилган ўғирликдан кейин қўлга тушишдан қутулиб қолиш мақсадида ишлатилган бўлса, бундай қилмишни босқинчилик деб ҳисоблаш мумкин эмас, айбдорнинг ҳаракатлари ўғрилик (ЖК 169-модда) ва шахсга ёки бошқарув тартибига қарши жиноят, деб ҳисобланади. Айбдор қачонки шахс ҳаёти ёки соғлиғига зўрлик ишлатиш билан таҳдид қилган тақдирдагина ҳужумни босқинчилик деб квалификация қилиш мумкин.¹²

Босқинчилик ҳужуми вақтидаги таҳдид қуйидаги белгиларга эга бўлиши зарур:

- 1) жисмоний зўрлик дарҳол қўлланилиши мумкинлиги хавфини ўз ичига олган, яъни реал (ҳақиқий) бўлиши;
- 2) келгусида эмас, айнан ҳужум пайтида ҳақиқатда мавжуд бўлиши.

---

¹² Рустамбаев М.Х. Ўзбекистон Республикаси Жиноят ҳуқуқи курси. 4-т. . ИLM-ZIYO нашриёт уйи, Т.2011. Б.20

Босқинчилик амалга оширилаётган пайтдаги кўрқитиш аниқ ёки ноаниқ бўлиши мумкин. Жиноят ҳукуқи назариясида ҳар қандай ижтимоий хавфли қилмишни содир қилган, қонун билан белгиланган ёшга етган, жиноят содир қилиш пайтида ақли расо жисмоний шахсларгина жиноят субъекти бўла оладилар. Жиноятнинг субъектига берилган бу таърифдан, жиноятнинг субъектини характерловчи қуйидаги белгилари-ни кўрсатиш мумкин:

- 1) жиноят содир этиш пайтида айбдорнинг ақли расолиги;
- 2) жиноят содир этишда маълум ёшга етганлиги, яъни ЖКнинг 17-моддасида кўзда тутилган жиноят субъект ёшига етганлиги;
- 3) айбдорнинг фақат жисмоний шахс эканлиги.

Демак, босқинчилик жинояти тўғри қасддан содир қилинади. Жиноятнинг мотиви ва мақсади субъектив томоннинг зарурий белгиси ҳисобланади ва бири-бирига жуда боғлиқдир. Чунки, жиноятнинг мотиви шахсда жиноят содир этиш учун журъат туғдиради ва жиноятнинг содир этилишига сабаб бўлади, яъни бу жиноятни содир этишга хоҳиш уйғотувчи ички ҳиссиётдир. Жиноятнинг мақсади эса шахснинг жиноят содир қилиш орқали бирор-бир мақсадга эришишга бўлган интилишидир.